

Магдалина
Станчева,
Татяна
Шалганова

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ДАННИ ЗА ВНОС НА ЗАПАДЕН ПОРЦЕЛАН В СОФИЯ ПРЕЗ XVIII И XIX В.

Близко десетметровите археологически насла-
вания в София съдържат освен недвижимите
останки едно изключително по своето богат-
ство и разнообразие движимо археологическо
наследство, не по-малко важно за изучаване на
историята на града. Трудно е да се определи
горната граница по отношение на време, до
която трябва да спре грижата на археолога за
събиране, изследване и запазване на археоло-
гическия материал. Не трябва да се забравя
при това, че историческата съдба на нашата
страна до Освобождението има като последица
за музейната, а и не само за музейната доку-
ментация на градската култура огромни праз-
ноти. Разбира се, те мъчно могат да бъдат

запълнени добре чрез археологически находки.
Но при отсъствие на други свидетелства
напълно оправдано е за много страни на
градската култура през XVIII и XIX в. да се
използват методите на археологията. В това
отношение софийските археологически изслед-
вания имат вече известна традиция и доказват
безспорните възможности за обогатяване на
информацията както за по-ранните, така и за
по-късните столетия от епохата на османското
владичество¹.

В настоящата работа се правят достойни
една група находки на порцеланови чашки за
кафе, европейско производство, събрани при
археологически проучвания в София. Те дават
представа, от една страна, за бита на софиянци
във времето, към което се отнасят, а от друга
страна, са свързани с редица важни изменения
на икономиката на османската империя, по-
степенното ѝ превръщане в пазар на западната
и средноевропейската промишленост.

Някои от тези находки спадат към най-
добрите изделия в порцелановата промишле-
ност и в този смисъл са от интерес като прояви
на приложното изкуство в тази област. Други
имат твърде скромни качества и не биха
намерили може би място в сбирките на музеи,
които са създадени по такива показатели.
Толкова по-голям е интересът към тях като
към изделия за масова употреба, която също
заслужава внимание.

Колекцията порцеланови чашки от XVIII и
първата половина на XIX в. в Музея за история
на София наброява около 60 екземпляра, от
които болшинството са изделия на Майсен,
Виена и на някои тюрингски фабрики.

Най-многочислени в софийската колекция
са чашките, произведени в порцелановата
фабрика в Майсен, която до края на XVIII в. е
водеща в Европа. След 1780 г. тя започва
постепенно да отстъпва позицията си на
Севр². Майсенската продукция е белязана с
марка, която представлява два кръстосани
меча, мотив от саксонския герб³.

С четири чашки е представена най-ранната
засвидетелствана в София продукция на Май-
сен (обр. 1). Две от тях са с малки размери
(диам. на устието 0,058 м, вис. 0,035 м).
Украсени са с „индийски цветя“⁴. Те са с
еднаква композиция — две вази разделят гру-
пите от цветя. Използвани са предимно
коралови цветове, рисунката е подчертана на

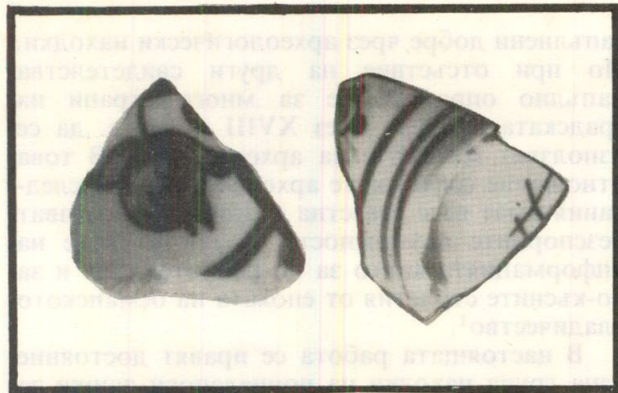
Обр. 1 Чашки за кафе, произведени между 1740—1770 г.,
Майсен

места със златен контур. Третата чашка е със същите мотиви, без вазите. Нейната двуделна симетрична композиция е изпълнена в бледо виолетово, виолетово и розово. По вътрешната страна на малките чашки от тази група има пояс с цветни деликатно изработени мотиви, а върху дъното на голямата — „индийско“ цвете.

Качеството на тези чашки не е особено добро. Забелязват се производствени дефекти.

По марката, запазена на една от чашките, украсена с мотив „ваза“, те могат да се

Обр. 2 Чашка от периода 1756—1774 г., Майсен

Обр. 3 Майсенски чашки от „периода на Марколини“

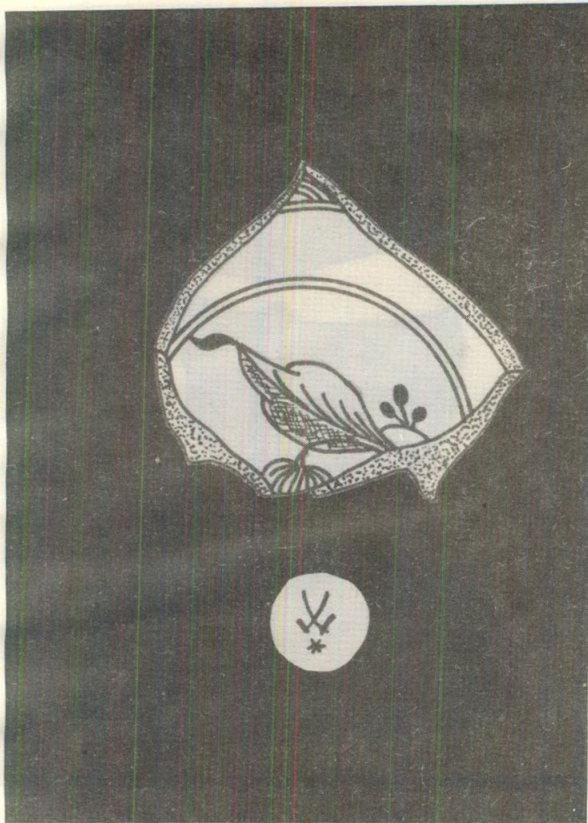
датират в периода 1730—1756 г.⁵ Използването подглазурно на синьо за изрисване на вазите стеснява датировката между 1740—1756 г.⁶ По-голямата чашка се датира в т. нар. точков период, между 1756—1774 г.⁷ Възможно най-близка аналогия на тази форма на марката има от 1763 г.⁸ Тази датировка може да се приеме, тъй като „индийските цветя“ се използват като украса до 1770 г.⁹ След тази дата украсата коренно се променя, рисунката е вече с „немски“ („европейски“) цветя¹⁰. И трите чашки попадат в т. нар. за Майсен период рококо¹¹, макар че по стилови особености те по-скоро са характерни за „периода на Херолд и Кендлер“¹². „Индийските цветя“ са мотив, инспириран от далекоизточни образци¹³.

Формата на тази група чашки и стилът на декорация ги сближават с далекоизточни традиции. С традициите на Османската империя ги свързва типът на съдчето — филджан, едно от предпочитаните изделия на турския фаянс през XVIII в.¹⁴

Към този период спада и един фрагмент от чашка, от вътрешната страна на която подглазурно в два тона синьо е изрисувано лале в стил „немски цветя“ (обр. 2). На външната страна е запазена част от неясен мотив в розово и подглазурно синьо. Запазената част от марката е характерна за периода 1756—1774 г.¹⁵ Датировката на марката отговаря на датировката на декорацията.

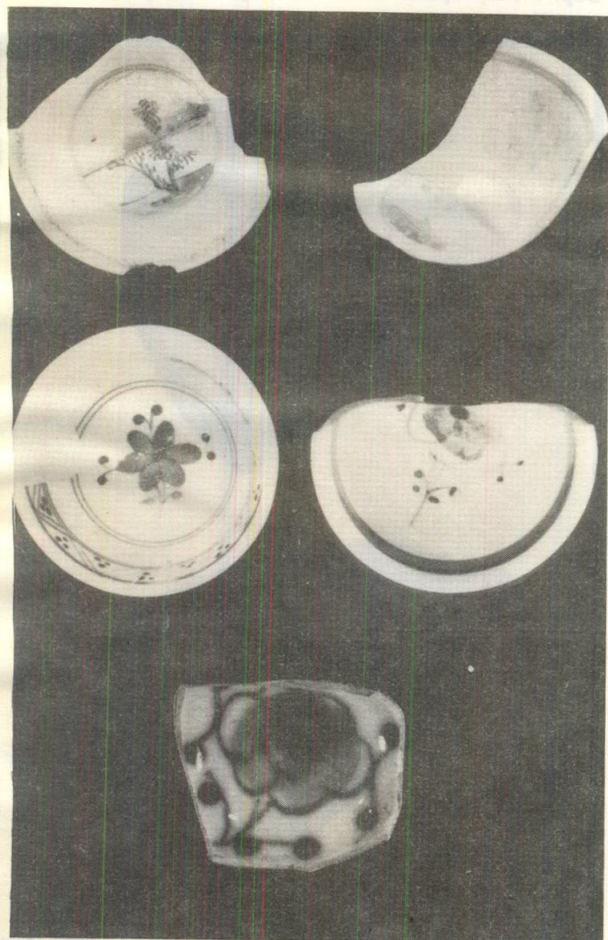
Отделна група, която може да се отнесе към т. нар. период на Марколини (1774—1814)¹⁶, е представена с шест чашки (обр. 3). Те имат различна украса, но едно и също изчертаване на марката — под кръстосаните мечове има звездичка¹⁷. Рисунката на тази група чашки се характеризира с леко и деликатно изпълнение на цветните мотиви, които изглеждат свободно разхвърляни по повърхността. Цветята са тип „немски“, но декоративно стилизирани. Те са поставени и по вътрешната, и по външната повърхност на съдчето. Но чашките се отличават и твърде съществено, което подсказва разнообразието на този период. Две от тях са с фон (небесносин и жълт), на който има медальон в резервация с цветчета, една е с вертикални канелюри в долната част, а друга — с концентрични златни кръгове по външната страна. Последната се отличава с високо качество на чирепа, на изпълнението на украсата и с обилното използване на злато.

Още една чашка се отнася към този период на Майсен (обр. 4). Характерното при нея е, че тя отвън е едноцветно кафява. Кафяви отвън са и около двадесет фрагмента от други чашки, при които не е запазена или не е поставена марка (обр. 5). Отвътре те са бели, с кобалтова подглазурна рисунка. Чашките са различни по големина — диаметърът на устието им се движи от 0,048 до 0,075 m. Декорацията се разпределя на дъното и под устието. На дъното е разположен обогатен цветен мотив или лека пейзажна рисунка. Маркираната на

Обр. 4 Чашка с кафява външна повърхност, производство на Майсен

Обр. 5 Чашки с кафява външна повърхност

дъното чашка е украсена с несиметрично разположено клонче. Подустийната украса е или от успоредни ивици, или от широк пояс, разделен на триъгълни полета с по три точки в тях.

В тази група декорираните с цветя чашки могат да се свържат по стил с филджаните Кютахия, докато пейзажните мотиви явно подражават далекоизточно производство. Една от чашките с пейзажен мотив се отделя и по цвят, и по фактура. Тя е с много тънка стена, почти прозрачна, с пастелен сиво-зеленикав цвят, напояващ цвета на селадона (обр. 5 а).

Само датираната със сини мечове чашка от тази група може да се смята за сигурно майсенско производство (1782—1814)¹⁸. Останалите екземпляри са вероятно изделия на някоя от тюрингските фабрики, които по това време са копирали майсенски образци, без да поставят свой знак върху тях¹⁹. Монохромната външна повърхност позволява и те да се отнесат към времето след 1782 г.²⁰

Сред находките са представени и майсенските чашки от висококачествен порцелан с т. нар. луковичен (zwiebeln) мотив²¹ (обр. 6). Този мотив, създаден още през 1740 г. от Давид Кречмар, продължава да се използва и досега²². Марките на две от съдчетата сигурно ги датират през 1924—1933 г.²³ Но има фрагменти, които са значително по-ранни. Заслужава да се отбележи, че и двете чашки от XX в. са изработени от една и съща ръка и носят инициалите „Rc“²⁴.

Освен изброените групи, произведени от Майсен, които показват регулярни серийни доставки, сред находките има единични екземпляри от други типове, както по-ранни, така и по-късни, които потвърждават продължаването и разширяването на майсенови доставки в София (обр. 7).

Реномето на майсенския порцелан е предизвикало неговото подражаване от други производители, които всъщност трудно могат

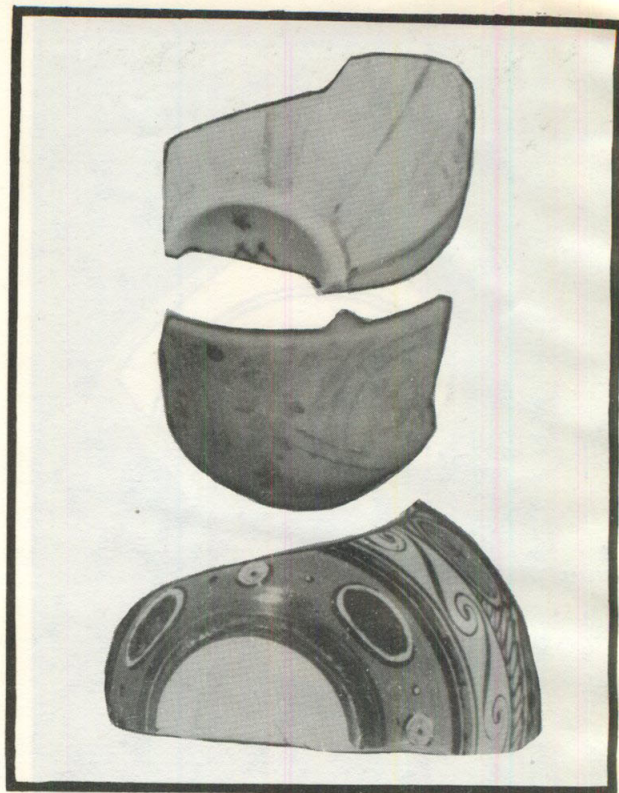
Обр. 6 Чашка, украсена с „луковичен“ мотив, Майсен

да заблудят истинския познавач, тъй като и по качество, и по мотиви, а и по начина, по който се подражава на марката, техните изделия могат да бъдат различени. Например кръстосаните мечове на марката, които при Майсен са винаги сини, при подражанията са били изрисувани със златно или пък със синьо, но с променено място на звездичката, която при Майсен е винаги под или между гардовете на мечовете²⁵. В София са намерени три чашки, имитиращи Майсен (обр. 8). Първата е с радиално украсена външна повърхност. По рисунката тя се датира в края на XVIII или в началото на XIX в. Към този период спада и имитираната марка. Тя е със звезда. Вероятно тази чашка е английска имитация. По това време (от 1775 до 1848 г.) майсенските мечове най-често се имитират в Уорчестър и Дерби²⁶. Втората чашка е с триделна композиция. В усложнени медальони са изрисувани стилизирани „немски цветя“. Третата е украсена с геометричен мотив на пояси. Тази украса е особено разпространена във втората половина на XIX — началото на XX в.

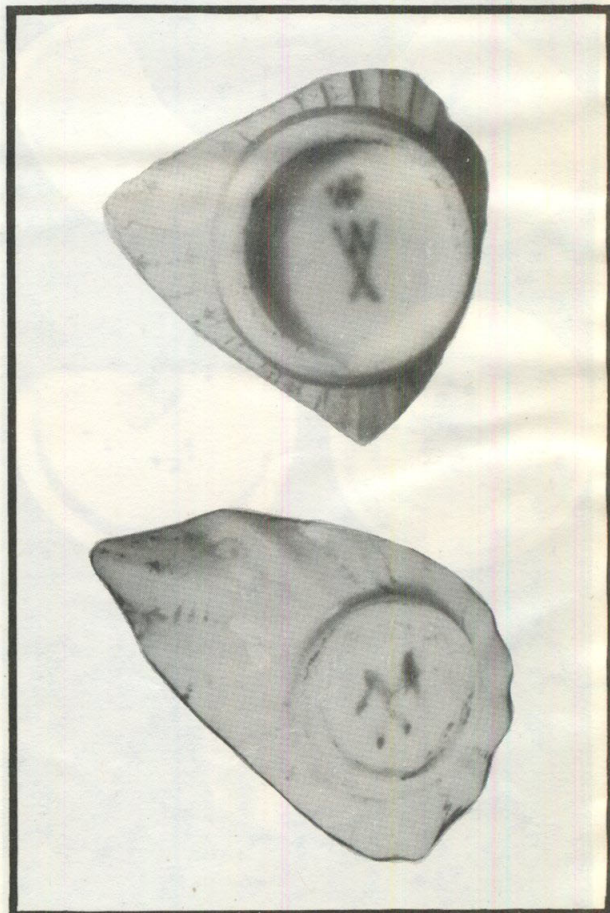
Само с две маркирани чашки е представено едно друго немско производство (обр. 9). Техните марки в основата си представляват подражание на сините мечове, но лесно отлчиимо, тъй като дръжките на мечовете са деформирани и свързани по друг начин с основите на кръстосаните линии. Харак-

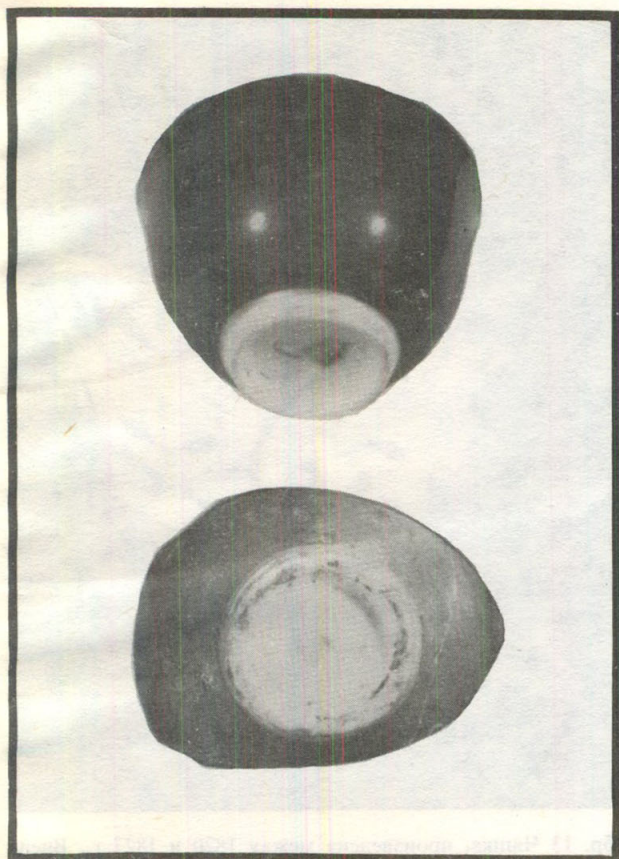
Обр. 7 Чашки за кафе, производство на Майсен

Обр. 8 Чашки, имитиращи майсенско производство

Обр. 9 Маркирани чашки от тюрингски фабрики

Обр. 10 „Лейтнерова синя“ чашка, виенско производство

Обр. 11 Чашка, произведена между 1770—1783 г., Виена

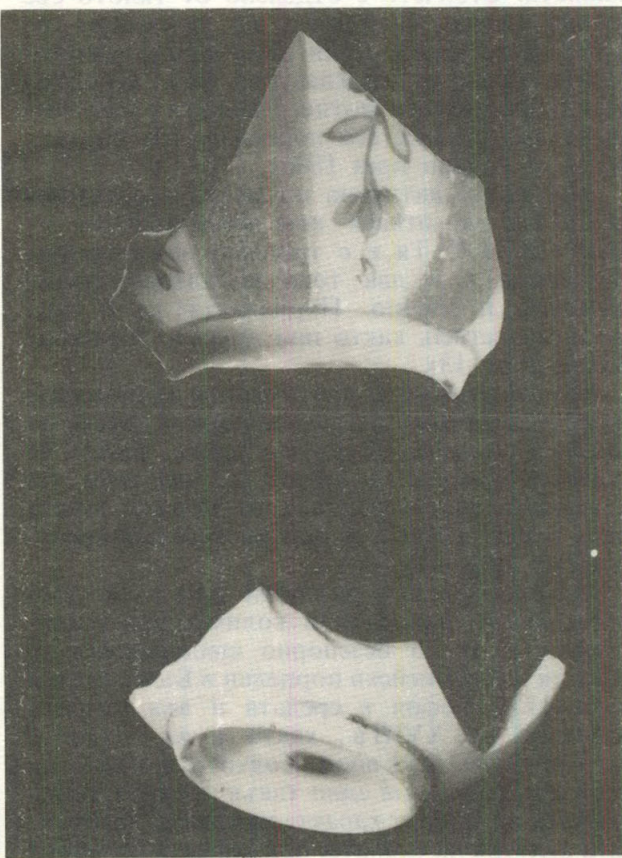
терна е и тяхната канелирана повърхност и мотивите на украса. Софийските чашки са от две различни тюрингски фабрики, които са добре известни — Валендорф от края на XVIII в.²⁷ и Фолкстедт от 1775—1780 г.²⁸

Другият център на производство, който е представен с доста много чашки, е Виенският кралски завод. Виенските съдове са означени с характерната марка с форма на щит, пресечен с две линии, мотив от австрийския герб²⁹.

Типично за виенските чашки е използването на т. нар. синя лейтнерова боя³⁰. Най-добре запазените два екземпляра могат да се характеризират така: целият корпус отвън е покрит със синьо, ограничено с тънки златни ивици, като устийният ръб и столчето са оставени бели. Отвътре чашките са украсени със златна ивица по устийния ръб и в центъра на дъното с пунктир в златно е изпълнена усложнена розета (обр. 10). Този вид чашки са добре датирани с марката си — едната в 1806 г., а другата в 1809 г.³¹ Търсен е ефект, който да напомня на източни, персийски чашки. Такова сближаване с източни образци, от една страна, може да бъде обяснено с мода, а от друга, може да е диктувано от изискванията на експорта към Османската империя.

Виенският внос по време се изяснява малко след най-ранните внесени в София майсенски изделия. Това е засвидетелствано с една чашка (обр. 11), която по марката си се датира през

Обр. 12 Чашки от 1806 г., Виена

1770—1783 г.³² Отвън тя е кобалтово синя. На този фон са представени в резервация три медальона с форма на цвят. Контурите им са подчертани със златно. В медальоните с коралово е изрисуван цветен мотив, попълнен на места със златна боя. Над кобалтовия пояс минава бял бордюр, в който с коралово е нанесен непрекъснат растителен мотив. Кобалтовият пояс е разделен със златна боя на ромбовидни полета. Отвътре чашката е оставена бяла. Украсена е под устието с идентичен на този от външната страна бордюр. На дъното е разположена усложнена розета със златно.

Може би от същия тип е и фрагмент от чашка, на който не е запазено дъното и марката. Отнасянето към Виена е въз основа на стилни особености. Композиционно тази чашка е напълно идентична на другата. Тук са употребени повече цветове, всичките характерни с мекотата си за рококо — зелено, коралово, светловиолетово и др.³³

Както изглежда, виенският внос се засилва през XIX в., тъй като е по-добре представен от това време. Освен двете сини чашки от същото време са две други разновидности, представени с по един екземпляр (обр. 12). При единия корпусът е разделен на радиални пояси, ограничени със златно, едните бели, другите „лейтнерови сини“. Върху белите е изрисувано цветно клонче с бледозелено, розово, виолетово, коралово, жълто. По запазената част от марката чашката се датира през 1806 г. При другия екземпляр е запазена долната част на чашката. Столчето е отделено от тялото със златна ивица. Системата на декорация не може да се улови. Личи само една тревисто-зелена точка от надглазурна боя, вероятно част от растителен мотив. Чашката е изпълнена от висококачествен порцелан. По марката си тя се датира през 1806 г.

Най-късно датирана по марката си чашка от XIX в. се отнася към производство от 1820—1827 г.³⁴ Тя е с триделна композиция. Изпълнена е в два тона кобалтово синьо, коралово и златно. Порцеланът не е така висококачествен, както при другите чашки от Виена (обр. 13).

От разгледаните и споменати екземпляри по археологически път са събрани и повече от двадесет късчета от други чашки, които се отнасят, доколкото може да се съди по запазената част и състава на порцелановата маса и към немско, и към австрийско производство (обр. 14).

Намерените при разкопки чашки са само относителен показател в количествено отношение, но те са безспорно свидетелство за появата на европейски порцелан в България и в частност в София в средата и във втората половина на XVIII в., както и за главните източници на този внос. Колкото и малка да изглежда ролята на един такъв предмет както чашката за кафе в характеристиката на битовата култура на епохата, при липсата на много факти в това отношение тези находки придо-

Обр. 13 Чашка, произведена между 1820 и 1827 г., Виена

Обр. 14 Порцеланови чашки, намерени в София

биват значение. Те отразяват „поевропейчането“ на градския бит. Вносът и търсенето на европейски порцеланови чашки за кафе не е само белег за навлизането на западно производство в пазара на Османската империя, но безспорно отразява интереса на гражданите към западни изделия. Този интерес се проявява, разбира се, и в много други черти на градския бит у нас през епохата на Възраждането. Тези находки показват също изместването на привичния източен артикул от новите западни стоки.

За разлика от почти всички европейски страни, в които музеите съхраняват колекции от порцелан от XVIII и XIX в., тази „археологическа“ колекция в Музея за история на София е една от малкото, а може би единствената в нашата страна, както и тази публикация е първият опит да се проучат, систематизират и датират такъв вид находки.

БЕЛЕЖКИ

¹ Станчева, М. Каменни калъпи за сфероконуси от София. — Археология, 3, 1961, № 1, 22—27; Турски фаянс от София. — ИАИ, 23, 1960, 111—134; Флорентинска майолика, обнаруженная в Софии. — ИИИИ, 5, 1962, 161—166; Домашни глинени съдове от 1802 г. — ИЕИМ, 6, 1963, 225—230; Към изучаването на градската материална култура и бит в София през епохата на турското владичество. — ИЕИМ, 20, 271—279; Станчева, М., Ст. Медарова. Производството на глинени лули у нас. — МПК, 1968, 4; Водоснабдяването на София през епохата на турското владичество. — ИЕИМ, 11, 99—116; Станчева, М., К. Кръстанова. За зиданата домашна печка в нашите земи през епохата на турското владичество. — ИЕИМ, 10, 1967, 129—142; Станчева, М. Археологически данни за внос на италиански стоки у нас през XV—XVII в. — Векове, 1978, 5, 30—38 и др.

² Osborne, Marold. The Oxford Companion to the decorative art. Oxford the claredon press, 1975, p. 631.

³ Гейдова, Д. Фарфор. — В: Большая иллюстрированная энциклопедия древностей, Артия, Прага, 1980, с. 197.

⁴ Милде, М., Р. Лаушке. Роспись фарфора. М., 1971, с. 13.

⁵ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 197.

⁶ Милде, М., Р. Лаушке. Цит. съч., с. 40.

⁷ Walcha, Otto. Meissner Porzellan. Dresden, 1973, p. 499, 501, abb. 8.

⁸ Poche, Emanuel. Porzellan-marken. Artia, Praha, 1975, No 203.

⁹ Walcha, Otto. Цит. съч., с. 156.

¹⁰ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 196; Walcha, Otto. Цит. съч., с. 156.

¹¹ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 196.

¹² Пак там.

¹³ Osborne, Marold. Цит. съч., с. 63; Гейдова, Д. Цит. съч., с. 197; Walcha, Otto. Цит. съч., 41—109.

¹⁴ Станчева, М. Турски фаянс..., 122, 123.

¹⁵ Walcha, Otto. Цит. съч., с. 499, 501, обр. 8.

¹⁶ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 197.

¹⁷ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 197, 199—202; Emanuel Poche. Цит. съч., № 204—206; Walcha, Otto. Цит. съч., с. 501, № 12.

¹⁸ Изобразяването на марката е със звезда, което я датира в тези години.

¹⁹ Scherf, H., J. Karpinski. Thüringer Porzellan unter besonderer Berücksichtigung der Erzeugnisse des 18. und frühen 19. Jahrhunderts. VEB. E. A. Seemann. Buch-und Kunstverlag Leipzig, 1980, p. 34, 44—48, 91—96, 151—156, 205—208, 249—252, 286—288, 317—318, 348—352, 407—408, 434—436.

²⁰ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 197.

²¹ Милде, М., Р. Лаушке. Цит. съч., с. 34.

²² Милде, М., Р. Лаушке. Цит. съч., с. 34; Walcha, Otto. Цит. съч., с. 472, обр. 58.

²³ Walcha, Otto. Цит. съч., с. 499, 501, обр. 20.

²⁴ Пак там. Работата на калфите се контролира — те е трябвало да прибавят началните букви на фамилията си до мечовете на марката.

²⁵ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 197, 199—202; Poche, Emanuel. Цит. съч., № 204—206; Walcha, Otto. Цит. съч., с. 501, № 12.

²⁶ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 206, с. 207; Walcha, Otto. Цит. съч., с. 156; Poche, E. Цит. съч., № 222—234.

²⁷ Scherf H., J. Karpinski. Цит. съч., с. 199, № 12, 14, 15, 28.

²⁸ Scherf H., J. Karpinski. Цит. съч., с. 37, № 12.

²⁹ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 199; Poche, E. Цит. съч., № 164—169.

³⁰ В периода на най-голям разцвет на Виенския завод — „периода на Зоргентал“ (1784—1805), силно се увеличава производството на сервиси за чай и кафе, като се работи усилено върху подобряването на боите. Тогава химикът И. Лейтнер подобрява цветовете на някои бои. Един от сините цветове започва да носи неговото име „лейтнерова синя“. Вж. Гейдова, Д. Цит. съч., с. 199.

³¹ От 1800 г. върху изделията на Виенския завод започват да се поставят последните три цифри от годината на производство. В нашия случай до марките са шамповани съответно цифрите 806 и 809. Вж. Гейдова, Д. Цит. съч., с. 200.

³² Poche, E. Цит. съч., № 166. За тази марка се дава датировка 1749—1783 г. Поради това, че марката е малка и симетрична, датировката се стеснява в годините 1700—1783 г., т. е. чашката попада в „периода на Зоргентал“. Под марката е изрисувана цифрата 13, която принадлежи на живописеца.

³³ Гейдова, Д. Цит. съч., с. 198; Osborne, M. Цит. съч., с. 631.

³⁴ Poche, E. Цит. съч., № 168.

Магдалина
Станчева,

Татяна
Шалганова

В статье опубликованы первые исследования ввозных фарфоровых изделий XVIII—XIX в., обнаруженных при археологических раскопках. На основании специфических элементов украшения устанавливаются Мейсенское и Венское производства, а также и некоторые модные в ту эпоху стили. Часть находок сохраняет

Magdalena
Stančeva,

Tatiana
Šalganova

C'est la première publication concernant les porcelaines importées au cours du XVIIIe—XIXe s., découvertes lors des fouilles archéologiques. Selon des éléments spécifiques de la décoration, on détermine la provenance de la production—Viene et Meissen, de même que certains styles de l'époque. Une partie des

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ О ВВОЗЕ ЗАПАДНО- ЕВРОПЕЙСКОГО ФАРФОРА В СОФИЮ В XVIII—XIX вв.

(Резюме)

марку производителя, а Тюрингские фабрики, которые подражают производству Мейсенского фарфора, можно определить по характерным деформациям марки, называемой „сине мечи“. В отличие от предшествующего столетия, в XIX в. замечается увеличение венского производства.

DONEES ARCHEOLOGIQUES CONCERNANT L'IMPORTATION A SOFIA DU PORCELAINE DE L'OCCIDENT PENDANT LE XVIIIe ET LE XIXe S.

(Résumé)

trouvailles porte la marque du producteur. Les fabriques de Turingue qui imitent les porcelaines de Meissen, se distinguent par des déformations caractéristiques de la marque nommée „les épées bleues“. On remarque une augmentation de la production viennoise au cours du XIXe s., par différence avec le siècle précédent.